

N. PÁL JÓZSEF

Kísérlet és számvetés — az „igazibb” Adyért

BÍRÓ ZOLTÁN: ADY ENDRE SORSKÖLTÉSZETE

Aki manapság Ady Endréről szóló könyv vagy terjedelmesebb tanulmány megírására adja a fejét, mondandóját rendszerint azzal kezdi, hogy fölelegeti a könyvtárnyi szakirodalmat, meg azt is, hogy egyetlen munka aligha képes e roppant összetett életmű valamennyi értékét s az értékek teljes viszonyrendszerét fölmutatni. Ez a valamiféle „maga mentségére” hajazó magyarázkodási hajlam természetesen okkal méltányolható még akkor is, ha alig van olyan szakember, aki ne hinné egy kissé, hogy ő most aztán *azt az* Adyt fogja fölmutatni, „amelyik” a legfontosabb, sőt a „legigazibb”. Bíró Zoltán bevallja, hogy az ő látásmódja sem mentes a maga korának „szellemétől”, mégis e költészet *egészének* a lényegére való rálátás fontosságát emlegeti, miután tudtul adja, hogy a „magunk javára” elengedhetetlen a tájékozódás, mégpedig „nemzeti tudatunk, önismeretünk” érdekében. Erre aztán mondhatja bárki, hogy Bíró egyrészt már a kezdet kezdetén egy részproblémát választ a vizsgálódás alapelvéül, másrészt hogy már megint irodalmon kívüli szempontrendszerrel próbál az irodalomról beszélni.

A könyvnek első pillantásra valóban van egy látszólagos ellentmondása: miközben a szerző a népi-nemzeti gondolatkörhöz húzó emberektől némileg szokatlan makacssággal hajtogatja, hogy most aztán kizárólag a költeményekből kicsendülő világkép immanens – ha tetszik, szövegcentrikus – vizsgálatát végzi el (Ady publicisztikájának, a versek „körülményeinek” többnyire még az említésétől is tartózkodik), addig a munka címe bizony beszédesen egyértelmű, s egy nagyon is tradicionális szemléletmódra utal. A „sorsköltészet” szóösszetétel a többet emlegetett „sorsirodalom” analógiájára születhetett, s azt a fölfogást idézi, amely az irodalom föladatának távolról sem csupán az esztétikai értékek teremtését tudja. Bíró Zoltán kísérlete ilyenformán alighanem azt is bizonyítani óhajtja, hogy ezzel az életművel kapcsolatban az esztétikai faktor kizárólagos tényezőként való emlegetése akár szándéktalanul is értékcsökkentő gesztussá válhat, hogy az Ady-féle világkép centrumában a nemzettudat megújítására szegődött – s a magyar literatúra történetéből jól ismert – elkötelezetten értékképviseleti magatartás áll, s ez a jelleg csupán a versek értékdimenzióinak a taglalásával, az „irodalmon kívüli szempontokat” mellőzve is fölmutatható. A szerző a többszázados „vonulat” – ahol az „önsors, ember sors és magyar sors összefonódik” – képviselőit talán kétszer is fősorolja, Balassi Bálinttól Berzsenyint át Vajda Jánosig, s azt sem titkolja, hogy a nemzet tudatában és lelkületében megbúvó „sorsérzékelés” szerinte Ady Endre lírájában sűrűsödik össze oly módon, hogy „onnan vissza- és előretekintve mindmáig, egyszerre érthetőbbé, s főleg átélhetőbbé válik [...] a magyar irodalomtörténet egész folyamatában”.

Annak, aki Bíró Zoltán korábbi munkásságát és életútját ismeri, semmi meglepő nem lehet ebben a morális elemekre épült, önnön irodalmári céljain túlmutató tanúságtételi igyekezetben. Pályáján a kultúra szolgálata és a politikusi szándék már idejekorán összefonódott, s ma is olyan ember, aki tudósi ideálját – a viták ellenére – mindig Király Istvánban és Czine Mihályban látta, s aki Csoóri Sándorral vagy Pozsgay Imrével való barátságát akkor sem tagadta meg, amikor talán az lett volna a gyümölcsözőbb. Régebben kulturális politikával foglalkozó irodalomtörténészként emlegették, de soha nem vált példás „céhbeli” filológussá, a hosszabb távú történelmi és eszmetörténeti folyamatoknak olyan értelmezési lehetőségei érdekelték, amelyek a jelennek is üzennek valamit. Ezt a szabálytalan „tudományköziséget” a nemzete sorsáért felelősséget érző – s azért cselekedni is akaró – állampolgár éthosza fogta össze, s a szerző korábbi munkái is ezt a magatartást demonstrálták. Amikor első kötete (*Vállalások és kételyek*, 1987) megjelent, csak a vak nem látta, hogy a Bethlen Gábortól Kölcseyen át

Csoóri Sándorig húzódó tanulmányok ívén az irodalomról (és a történelemről) való beszéd bizony csupán ürügy, legalábbis az irodalom immanenciájához ragaszkodók számára. Bíró irodalomfelfogása határozottan történelmi-társadalmi és morális karakterű volt már akkor is, így aztán azon sem lehetett csodálkozni, hogy a következő könyve (*Saját út*, 1988) már a Nemzeti Parasztpárt 1945–48 közötti demokráciafelfogását s annak esélyeit elemezte nyíltan aktualizáló szándékkal éppen a nagy változás előestéjén, párhuzamosan azzal a folyamattal, amelyben a nemzet lehetőségeiről *gondolkodó* írástudót fölváltotta a *cselekvő* állampolgár. Az a – Veres Péter-i értelemben is – népbem-nemzetben gondolkozó, eredendően baloldali (!) gyökerű plebejus radikalizmus, amely a maga kitörési esélyét az állampárt keretében nem találhatta meg, szinte predesztinálta Bíró Zoltánt arra, hogy a nemzeti politizálás egyik vezéralakja legyen. S bár az általa képviselt eszmei attitűdöt hamarosan fölemésztette az újmódi hatalmi leosztás, a szerző történelmi értelemben vett – s addigi életútjából logikusan kifejlő – katalizátori szerepét aligha lehet elvitatni. A következő esztendőben e törvényszerű „kitérő” emberi-politikusi tanulságait igyekezett összefoglalni (*Elbervadt forradalom*, 1994), de az irodalomtörténettel hosszú évekre fölhagyott. (Némi éllel azt is mondhatnám, ez egy kissé meg is látszik az Ady-könyvön. Jellemző lehet például, hogy a korábban kivételes láttatóerővel, esszéírói színvonalon fogalmazó Bíró stílusa e munkában néhol körülményessé, néhol egyenetlenné vált.) Ilyenformán ez a kötet a „szakmába visszatérő” embernek a magyar történelem mineműségét vállaló létösszegző kísérlete is, vallomásszerű számvetés a gondolkodói és morális ars poeticáját leginkább meghatározó alkotóról szólván, amelyen aztán nagyon is átütnek a mögöttünk hagyott évtized tapasztalatai.

Közhely, hogy Ady Endre volt az az alkotó, akinek az életművében a leginkább ellentétes szándékok képviselői is mindig találtak kádenciát a maguk (vélt) igazának bizonygatására. A szembesítő kihívás éppen ezért soha nem volt csupán szakmai természetű, mondhatnám, a mindenkori Ady-értelmezések nagy hányada törvényszerűen az eszmei-ideologikus előföltételek jegyeivel terhelődött meg. E szellemi birodalom legtöbb vallatója a maga jelen- és jövőképeinek előfutárát és igazolóját látta-láttatta az életműben, az értékölmutatási igyekezet egyszersmind rendre *egy másikk szemlélettel való elhatárolódási kényszerré* is vált. Így aztán az Adyról szóló könyvek, tanulmányok jó része *vitairattá is* lett már a megírás idején, akár szakmai kvalitásról tanúskodó monográfiáról volt szó, akár nyíltan politikai szándékú irományról. Bíró Zoltán könyve is vitakönyv, bárhonnan nézem is. Egy régtől húzódó polémia újabb fejezete, ha tetszik, amelynek célja a nemzetről való gondolkodást a középpontba helyező szemlélet Ady-képének a fölmutatása, illetve e kép beillesztése egy hosszabb távú eszmetörténeti (s csak másodsorban költészettörténeti) folyamatba.

Görömbei András tudománytörténeti dolgozatában (*Ady-képünk és az újabb szakirodalom*) elemezte már azt a folyamatot, ahogy az 1945 utáni hatalmi-önreprezentációs irodalomtörténet-írás – Révai Józseftől Király Istvánig – kanonizálni igyekezett a „forradalmár Ady” egyoldalú képét, s azt is, ahogyan a szakma – Barta János nyomán – próbált megszabadulni ettől az ideológiai ballaszttól, ám a gondolatmenetéhez hozzákívánczik még valami. Mégpedig az, hogy e „szabadulni” vágyó tudattisztító törekvések egy részének – kivéve, ha *csak* filológiával, motívumelemzéssel, stílustörténettel vagy verstannal foglalkoztak, s nem léptek át az eszmetörténet területére – szintén megvoltak az ideológiai konnotációik. Ez a törvényszerű sajátosság az ötvenes-hatvanas évek fordulójától végbement – ekkor még korántsem szakmai – manipulációs céloktól is terhelt ideológiai „nyitásnak” volt az egyik következménye. A kádári s a múlt esztendőik során kibontakozó aczéli hatalom számára a társadalmi (s ezen belül az irodalmi) tudat formálása – egy tágabb koncepció részeként – nagyon fontos volt, 1962–63-ig különösen. Ennek leginkább szorgalmazott mozzanata a „burzsoá” eredetűnek tudott szemléletmódok fölszámolása volt, legkivált a revizionistának és a nacionalistának ítélt szellemi jelenségeké. E homogenizáló szándék mélyén természetesen a forradalom emlékezetének a szétzúzása rejlett, ama nemzetcentrikus függetlenségi hagyománysornak a kifakítása, amelynek 1956 a nyílt demonstrációja volt. A népi írókról és a „burzsoá nacionalizmusról” készült állásfoglalások ezt a törekvést (is) célozták a maguk szemforgató módján, s bizony e dokumentumok *ideológiai kritikájának* nyomvonalán haladt az a Molnár Erik nevéhez kapcsolt történeti koncepció is, amelynek hosszú esztendőkre nyúló – több szakaszban lezajlott – vitája már az „oldódás” éveinek szellemi manipulációsorához kötődött, még akkor is, ha az egykori rákosista igazságügy-miniszter fölfogását a

hatalom nyíltan nem támogatta (Aczél György és „holdudvara” igen!). A Molnár Erik-vita éppúgy „dupla fenekű” volt, mint minden a korban. Lényege a nemesi nemzettudat mint „hamis tudat” támadása, a függetlenségi hagyományok történelemformáló szerepének a kitoloncolása volt a nemzettudat centrumából, s ezzel a „nacionalizmus” száműzése a magyar történelemszemléletből is. Ez a koncepció – joggal támadva az ötvenes évek Révai–Andics–Mód Aladár-féle „függetlenségi” szemléletét – rehabilitálni igyekezett az 1953–56 közötti, „nem-nemzeti” revizionizmus részelemeit és túlzottan hírbe nem keveredett embereit, ezért a magyar történelem forradalom utáni, „kiegyezéspárti”, a gyarapodás lehetőségeinek inkább esélyt adó korszakaira irányította a figyelmet (a történetírás figyelmét is!), ami Kádárék konszolidációs céljaival – akár egy mutatós szellemi csomagterv – nagyon is egybevágtott.

El kell persze ismerni: a vita fölszabadítóan hatott a szakmára, a tudomány – ha került a tabukat – némileg kiszabadulhatott a szolgálóleányi státusból, s a folyamat következményeként remek történeszi munkák is születtek. Azonban az is igaz, hogy a most már szabadabban kutatható korszakok (elsősorban a Rákóczi-szabadságharc utáni felvilágosult abszolutizmus és az 1867-es kiegyezést követő dualizmus) „átértékelését” a Molnár Erik-féle *történelemszemléleti koncepcióból kinőtt* – annak ideológiai ballasztjait, marxista bikkfanyelvét egy idő után persze elhagyó – szakemberek végezték el a leginkább érvényesen. Meglódult a Monarchia-kutatás, s a vizsgálódás centrumába az akkori polgárosodás szellemi és civilizatorikus értékei kerültek, a korszak leírása elsősorban a városi fejlődés, a példátlanul gyors kapitalizáció és a tudati modernizáció dicsérete mentén történt meg. A korra vonatkozó kérdőjelek az *ezt a folyamatot gátló* – vagy gátolni látszó – konzervatív, függetlenségi szemléletet terhelték. Előbb Károlyi Mihályt, aztán később Jászi Oszkárt – őt csak mértékkel – lehetett a progresszió vonulatához kötni (a „fővonal” természetesen továbbra is a munkásmozgalmi értékrend maradt), esztendőik múltán gyakorlatilag rehabilitáltatott az akkori szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus. Megkezdődhetett a Nyugat és általában a „városi irodalomnak” a marxizáló szemlélettől lassan eltávolodó értékelése, gazdag antológiák és tanulmányok jelentek meg a Huszadik Század című folyóiratról, a Vasárnapi Körről, a Vasárnap Társaságról, olyan nívós szaktudósok – Erényi Tibor, Hanák Péter, Litván György, Vezér Erzsébet s mások – tollából, akiknek Nyugat-orientált, elsősorban modernizációpárti, radikálisan nacionalizmusellenes fölfogása soha nem volt kérdéses. A magyar századforduló és századelő – egyébként alapos – földolgozása-tudatosítása tehát egy határozottan antinacionalista szemlélet mentén történt meg, a két forradalom közül a hangsúly hallgatólagosan is egyre inkább a Károlyi-féle esett, a boldog békeidők gyarapodást hozó kora pedig szép lassan szinte bearanyozódott. Ez a fölfogás – ha egy ideig még nyíltan nem is hirdethette – az e folyamat csúcspontját jelentő polgári radikalizmust tudta a progresszió legkiemelkedőbb e századi szellemi-politikai irányzatának, s ez a látásmód a „közvélemény-formáló” értelmiségben is értő fülekre talált. A fiatalabb történészgeneráció is jobbára ehhez a „modernista” fölfogáshoz igazodott (a szakmai tekintélyek közül Tókéczki László szinte egyedül képviseli ma az „ellentábort”), díszes albumok, kiadványok jelentek meg rendre, s már alig van esztendő, hogy valamelyik tévécsatornán ne zengenék heteken át a korszak dicséretét, a nyilvánvaló példaadás szándékával persze.

Témánkra nézvést mindebből az a leginkább lényeges, hogy ez a látásmód természetesen Ady Endre életművének a befogadását, értelmezését is meghatározta, meghatározza. A költő forradalmiságának teoretikus alapvetése természetesen megmaradt még jó ideig, de annak tartalma egyre inkább átszíneződött, s a „magyar tragédia énekese” lassan, de biztosan „polgárosulni” kezdett. Nem állítanám, hogy a „polgári radikális Ady” lett a minta, de azt igen, hogy – hangsúlyozom, amennyiben nem filológiai, líratörténeti, verstani szakmunkáról volt szó – az ennek bizonyítására való törekvés lett a legerősebb. A centenárium idején erről beszélt már a történészek közül Hanák Péter és Szabó Miklós, Radnóti Sándor dolgozatainak mélyén pedig csakúgy ez van (pontosan azzal, hogy Ady magyarságtudatát leválasztani igyekszik a népi írók és követőik nemzettudatáról), mint Vezér Erzsébet újabb tanulmányainak a homlokterében, s ennek a szemléletnek a gyarlóbb kivetülése Eörsi István nyíltan aktualizáló publicisztikája is, aki azt tudja a leginkább lényegesnek, hogy Ady utálta a nacionalizmust (meg kell hagyni, a Rákosi Jenő-féle és színvonalú magyarkodást csakugyan utálta). A folyamatot szándéktalanul is fölerősítette az az irodalomszemléleti „paradigmaváltás”, amely – szemléleteti alapállásában is hangsúlyozottan „modernizációs” jelenségként – elsősorban *csak az*

alkotások nyelvi, poétikai összetevőire figyelt, és háttérbe szorította az irodalom nemzeti, társadalmi, „életes” szempontjait. Ezen az újmódi mércén aztán idők múltán – ahogy az ifjabb generáció szakemberei szeretik mondani – Ady „befogadása problematikusává vált”.

E fölfogással szemben annak idején idehaza voltaképpen egyetlen markáns koncepció született. Király István, aki a Molnár Erik-féle elképzeléssel élete végéig szemben állt (a *Hazafiság és forradalmiság* tanulmányai erről szóltak), amíg a tudományban és a módszertanban előre, az ideológiai alapvetésben visszafelé lépett. A hatvanas esztendőkből Magyarországon is meglódult szaktudomány szinte minden elemét fölhasználva – a „szocializmus építéséről” mereven vallott kontinuitáselméletének megfelelően – Révai József „forradalmárképéhez” (s a nembeliséget taglaló Lukács György esztétikájához) hátrált vissza. Példátlanul óriási tudást és anyagot mozgósítva írt egy gigantikus „fejlődésregényt”, s ebben Ady fokozatosan „letisztuló” forradalmári tudatát az általa kurucos-szabadságharcosnak nevezett *függetlenségi tradícióval kötötte össze*, pontosan azzal a szellemiséggel tehát, amelyet az újmódi történelemfölfogás a leginkább támadott. Király akkori szakmai és ideológiai tekintélye miatt a vele való vita jobbára a részkérdések szintjén maradt, holott koncepcióját az intellektuális közvélemény egyáltalában nem fogadta el, s tartok tőle, hogy nem is annyira marxista, hanem annak vélt *nacionalista jellege* okán. Így vagy úgy, Király vitázó elképzelése a magyarországi progresszió (s benne Ady) jellegéről alapvetően eszmei-ideológiai indíttatású volt, s ekként az Bíró Zoltán könyve is (korábbi munkái is az „életes” irodalmat preferálták), hiába látszik csupán líratörténetnek.

Arról, hogy ez a monográfia egy, a saját szellemi pozícióját, elkötelezettségét bevalló, tudatformáló szándékú ember munkája, vitázni sem érdemes. Az utóbbi évtizedekben átformálódott honi irodalomszemlélet szorítási kényszere érezhető ugyan a dolgozaton (a szerző szemléletmódját kerülni próbálja a vallomásos hangot, s nagyon igyekszik „szövegközébe” maradni), de amit írt, az mégsem „céhbeli” irodalomtörténet elsősorban. Tartózkodik – néhány kivételtől eltekintve sikeresen – a jelen szellemi viszonyaira utaló „kiszólásoktól”, mégis hozzánk, mai magyarokhoz beszél. Megtartja az esszéforma imitációját, csak nagy néha hivatkozik valaki más munkájára, esztétikai, líratörténeti, filológiai fejtegetésekbe nem bocsátkozik, önálló fölfedezésekkel soha nem hozakodik elő. Könyvének bevezetőjében előadja, kik is voltak fölfogásának mozgatói, s ez a névsor – Szabó Dezső, Németh László, Féja Géza, Földessy Gyula, Makkai Sándor, Vatai László, Király István, Görömbei András, Kis Pintér Imre – fölöttébb beszédes, azt is mondhatnám, hogy árulkodó. Az említett alkotók – noha műfajuk, eszmei indíttatásuk, főleg pedig szakmai fölkészültségük erősen különböző volt (közülük csak három tekinthető professzionalista irodalomtörténésznek!) – valamennyien a magyar nemzettudatot sűrítve demonstráló s annak folytonosságát – forradalmi, hitbéli vagy létszemléleti „alapról” – helyreállítani és megújítani *egyszerre akaró* Ady Endrét tudták, tudják a leginkább fontosnak, esztétikai, költészettörténeti szempontokon innen és túl. Bíró Zoltán ebben az értelemben valóban az ő „követőjüknek” tekinthető, az általuk (is) megfogalmazottakat szűri át saját történelmi és emberi tapasztalatán, s így próbálja megtalálni a vizsgálódás vezérfonalát, ami nem megy egykönnyen, legalábbis szakmai elvontsággal körülírható módon nem. Ez a „vezérfonal” ugyanis Bírónál vitára sem bocsátható módon *elvéve adott*, de ennek szempontjai nem szakmaiak, hanem zömmel morálisak, esetleg történelemszemléletiek.

Tudjuk, hogy Ady világa olyannyira szerves, ha tetszik, a *minden* igézetében fogant módon tág, hogy ez a fölfogás sem jogosulatlan (sőt, nagyon is jogosult), de én mégis úgy látom, hogy ennek centruma a költői életművön „kívül” lesz. Ezt nem fogyatékosággként akarom a szerző fejére olvasni, ugyanis *bárki*, aki az Ady-világ szemléleti, tudati és *érzéki egészét* (az érzékelés és érzékelhetőség racionálisan túli dimenzióit) egyetlen könyvben, egyetlen vizsgálódási pontot a fókuszba állítva akarja leírni, lehetetlen helyzetbe kerül, s ezt alighanem Bíró is tudja. Az Ady-életmű olyan, mint egy rendkívül sok, önmagában látszólag körülhatárolható, de egymással mégis összeköttetésben lévő felületből álló, hatalmas, tömbszerű mértani alakzat. Mindegyik apró felület utal az egészre, s arra a részre is, ami – mivel az „ellenkező oldalt” nézzük – éppen nem látszik. Bárki, bármelyik *részleletet* a középpontba állítva kísérli meg a beszédet *az egészről* (az újabb irodalomelméletek szerint már ez is lehetetlen), egészen biztosan csak részleges eredményre jut, s az még biztosabb, hogy a választásába bele lehet

kötni. Úgy is mondhatnám, hogy az Ady-világ fölfejtésére és leírására „alkalmas” szemléleti pozíció és módszer állandóan és kényszerűen „mozog”, akárha az említett „mértni alakzat” egy izzó bolygó lenne, amely törvényektől elrendelt pályán ugyan, de mindig forog és kering a változó időben – ezúttal az önmagunkról való gondolkodás történetében. Ezért az életműről mérleget vonó ember csupán két dolgot tehet. Vagy kiemel egy – esetleg összetett – szempontot, s mindent ahhoz rendel, miközben a koncepciójához nem illeszkedő jegyeket homályban hagyja (ezt tette Király István), vagy pedig hajszálra eldönti, mire vállalkozik, mire nem, elfoglal egy olyan pozíciót, ami *önkörön belül* konzekvens, így onnét érvényesen vitázhat, mint ahogy a vele való vita is csak a „körön belül” lehet helyénvaló, magyarán szólva: szakmai vita lesz (ilyen könyv Kenyeres Zoltán líratörténeti folyamatraja). Minden egyéb esetben úgy fog látszani, hogy a szempont „külső”, hogy a szerző az életművet – ha nagy alázattal és fegyelemmel is – csak „használja” valamire, s ez máris eszmei-ideológiai vitapozíciót eredményez. Esetünkben arról van szó, hogy Bíró Zoltánnak van egy tapasztalata, egy víziója a magyar történelemről – s ezt Ady-tól is tanulta! –, aminek érvényességét (éppen ezért) számára e költészet mindenben megerősíti. Nem e líravilág esztétikai, poétikai összetevőiből, líratörténeti pozíciójából indul ki, de az Ady-életművel való foglalkozás során is (!) kialakult tapasztalata lényegét *e költészettel* szeretné tanúsítani. Így aztán ebben a könyvben az Ady-költészet olyan „ürüggé” válik, ami Bíró mondandóját a magyar történelem tanulságainak mineműségéről megszületésével és létezési formájával együtt fogja demonstrálni.

Mindebből az a tény következik, hogy szakmai igénnyel közeledvén a könyvhöz, az olvasó több hiányosságot is a szerző szemére vethet. A munka végeredményben nem irodalomtörténet, Ady úgy jelenik meg benne, mint a korában szinte *egyedül álló* egyéniség. Ez persze valóban így (is) volt, de szembeszökő, hogy Bíró mennyire nem a korszak egészének a fényében vizsgálja ezt a költészetet. Az akkori idő irodalmi viszonyait alig érinti, nem foglalkozik az Ady-vers nyelvi, poétikai karakterével (éppen csak bejelenti annak radikális újító voltát), mint ahogy e költészetet érintő korabeli vitákkal sem (legföljebb az értetlenkedőket emlegeti). Heltai Jenőt, Kis Józsefet szóba hozza ugyan, Németh Lászlóra utalva beszél a verselés tagoló jellegéről (annak is az „ősiséggel” való kapcsolatát emeli ki), de ezek a szakmai reflexiók esetlegesenek tetszenek. Nem követi sem a régebbi, sem az újabb irodalomelméleti iskolák módszertanát, nem annyira elemzéseket, mint inkább lineárisan leíró *versjellemzéseket* ad, annak viszont nemegyszer bravúrosakat (ilyen például az *Elhanyagolt, véres szívünk*, az *Eltévedt lovas* vagy az *Új és új lovat*). Láthatóan kevésbé érzékeny e versvilág önnön létmódjára, mint problémára reflektáló attitűdjére, *Az ős Kaján* elemzése (a *Kelet és Nyugat között* című alfejezet reprezentatív verseként) túlrészletezettségében is kissé egyhúrúra sikerült, a *Hunn, új legenda* egyszerre plebejus és nemesi tudatáról elmélkedve meg olyan iskolásan magyarázó, fikciós mondattal érvel, hogy Ady „éppen csak hozzá nem teszi: aki ezt nem érzi, aki ezt nem érti, az nem érti Adyt”. Filológiai hibát nagyon keveset találtam a szövegben (Tisza Kálmán pártja valóban harminc esztendeig volt hatalmon, de maga a „generális” csak tizenötig, Ady nem 1903-ban, hanem 1904-ben utazott először Párizsba, s József Attila „csaknem folytonos éhségét” sem szokás ma már szó szerint érteni), önmagában terméketlennek látszó, némileg közhelyes ízű bölcselkedést a fiatal ember elvágyódásáról, a szerelemről vagy a fogyó időről (általában egy-egy fejezetet bevezető gondolatsorként) annál többet.

Jobban szemügyre véve azonban a dolgozat gondolatmenetét rájöhethetünk, hogy Bíró Zoltán munkáinak ezek a szakmailag fölemlegethető gyarlóságai aligha véletlenek. A sokszor leegyszerűsítetten leíró modor (az is megesik, hogy egy vers részletét prózában felmondja) a tájékoztató, tanító szándék velejárója is lehet, mert az nyilvánvaló, hogy a szerző nem a szakmabelieket célozta meg a munkájával. Őt bizony a jelenkor tudati és morális állapota gyöttri (néhány „óvatlanabb” pillanatban szól is a mai „megrontott fülekről”, a népességfogyásról, sőt *A fajta sorsa* című fejezetben a rasszizmus állandó vádjával perlekedve a kutya-fajták különbözőségét is fölemlegeti – igen-igen szerencsétlen módon), s legalább annyira érdekli, hogy milyen lesz a holnapi magyarság, mint az, hogy milyen volt a tegnapi magyarság költészete. Azt hiszem, nem tévedek nagyot, ha azt állítom, hogy Bíró az Ady-vers szimbolizmushoz, szecesszióhoz vagy expresszionizmushoz való viszonya nem igazán izgatja, valószínűleg a nietzschei vagy a bergsoni hatás mibenléte sem nagyon, s nemigen törődik e líra világirodalmi pozíciójával sem. Számára csak az a fontos, hogy *e világegészet teremtő* szellemi

birodalom mit tanúsít és üzen a ma magyarságának, *mint nemzetnek*, ezért aztán mondandójából minden lényegtelennek vélt elemet kiszorít. Ebből következik a könyv erénye éppúgy, mint fogyatékosága és vitathatósága.

A monográfia „lelke” alighanem az *Ady magyarsága: magyar sorstudat* című fejezet. Ezt a részt már folyóiratban is közölte a szerző, ez a leghosszabb (bár szerintem nem a legsikerültebb), s az egész koncepció lényegi alapvetése is ebben olvasható, mindjárt az elején. Bíró szerint a magyar költészet „a kezdetektől máig a különös – és meghatározóan tragikus – magyar sorstudat jegyében fogant”. Ez a „sorstudat” a honfoglalás kettős szellemi örökségében (a dicső múlt tudata és az „egyedül vagyunk” érzete) és „a magyar történelmi tragikum szimbólumában”, Mohácsban érhető tetten, illetve a kettős feszültségében született meg. Líránk legjava e sorstudatot jelenítette meg századokon át, Ady Endrében pedig az egész előre- és visszatekintő érvénnyel sűrűsödött össze. Az életmű ebben az értelmezésben tehát úgy fogalmazza újjá a modern ember léttragikumát, hogy annak igazi lényege a tragikus sorstudattal való birkózás lesz, benne „önsors és magyar sors” szétválaszthatatlanul fonódik össze, ezért e költészetről értő módon vallani és (nemzetként) önmagunkra eszmélni egyet jelent. Így az Ady-féle világszemlélet lényege valójában a történelemszemlélet lesz, s az a szerzőé is.

Ezért válik aztán önértékét tekintve szinte minden olyan szellemi, társadalmi vagy költészettörténeti jelenség másodlagossá az elemzésében, ami Adyra inspiráló módon is hatott, vagy ami Ady inspirációjára (is) jött létre a korban. Arról az állapotról szót ejtve, amivel költőnk szembesülni kényszerült, Bíró ad egy rövid jellemzést a dualizmus „betegen kettős tudatú”, a „történeti kontraszelekcziótól” is terhelt világáról Németh László és Bibó István nyomán, egy helyütt pedig hosszabban idézi Szekfű Gyula *Magyar történetét* a zsidóság „térfoglalásáról”. A munka – amúgy valós elemekre utaló – kortörténeti alapvetése körülbelül ennyi, de ezután a századelő művészeti forradalmáról beszélve már alig kerül szóba a Nyugat, ha mégis, akkor – fölöttébb vitathatón – újraéled egy már túlhaladottnak hitt szemlélet. Bíró Zoltán „kétféle” Nyugatot sugall: az egyikben Ady és Móricz van az „életes irodalommal”, a másikat inkább Babits morális értékeket őrző „elefántcsonttornya” és Kosztolányi „önmagáért való felszínes szépsége” képviseli (a szöveg azt is megemlíti, hogy élete második felében mindkét alkotó – erre példa a *Jónás könyve* és az *Édes Anna* – „csendes önrevízióra” kényszerült). Ennél is rosszabbul jár a Huszadik Század című folyóirat, amelynek a neve sem fordul elő a könyvben, s érdemben a képviselői sem. Mondhatjuk természetesen, hogy Ady a *maga polgári radikalizmusát* már a neves orgánus formaváltása (1906) előtt megteremtette a publicisztikájában – s én aztán végképp nem kardoskodnék azért, hogy a költőből a mai, önmagát liberálisnak nevező politikai szellem előképét faragjuk meg –, de amikor olyan sommás mondatokat olvasunk, hogy „a »nyugatos« lázadó értelmiségiek liberális radikalizmusa [...] érinteni se igen tudta a mélyebb magyar kultúrát, sorsot és múltat”, az ember akár előítéletre is gondolhat. Ady és a polgári radikalizmus – időben változó – viszonyának elemzése a század esztétikájának talán legizgalmasabb és legkényesebb (?) főadata lehetne, hiszen alighanem ez van a vita (kié is hát Ady?) centrumában, de e polémia azzal, hogy a nyilvánvaló érintkezési pontokat nem létezőknek tekintjük (e szellemi irányzat lapjaiban a költő és a publicista hosszú ideig háziszerezőnek számított), aligha intézhető el.

Bíró Zoltán persze – saját történelemszemléleti koncepcióját híven követve – nyíltan állást foglal e vitában, mégpedig akkor, amikor Ady „vitathatatlanul magyar gyökerű és magyar érdekű radikalizmusáról” beszél. Ezt a fogalmat („magyar radikalizmus”) később majd Németh László emeli tanulmányának címévé, forrásvidékét pedig Szabó Dezsőnek *Az individualizmus csődje* című 1915-ös tanulmánya körül szokás keresni (Nagy Péter és követői jobboldali – értsd: etnocentrikus, antiszemita – radikalizmusról beszélnek). A szerző ezt a számára pozitív értéket sugalló szókapcsolatot a „forradalomváró” Ady kapcsán is leírja, de itt már e radikalizmus plebejusságát is hangsúlyozva. Ezzel a „rend” végképp helyreáll. A magyar sorstudatot sűrítve képviselő Ady-féle világkép centrumába az a hangsúlyozottan nemzeti indíttatású, a szegénységgel való szolidaritás eszményét következetesen valló s mindezt nem praktikusan politikai, de a személyiséget determinálóan morális kérdésként kezelő látásmód kerül, amit a *népi írók* folytattak később, s ami Bíró Zoltán tanulmányírói és politikusi törekvéseit is mindig jellemezte.

A könyv ezt a – vitapozíciónak is fölfogható – álláspontot követi végig öt fejezetben, s ezek a világszemlélet valamifajta kronológiai fejlődésrajzát is adják. A szerző közben mindvégig figyelni akar e költészet ama közismert sajátosságára, hogy Adynál az egyes gondolatrészek nemigen választhatók széjjel, s hogy az egyes tematikáinak látszó, de valójában motívumcsoportok (Élet, halál, szerelem, Isten) mindig „átjátszanak egymásba”, s minden esetben e világ teljességét sugallják. Nem korszakolja erőszakoltan az életművet, de jelzi – összhangban az újabb szakirodalom java részével –, hogy valahol a tízes évek elején (*A föltámadás szomorúsága* című verset okkal ki is emeli, mint e váltás egyik lehetséges, nem annyira poétikai, mint inkább létszemléleti előfutárát), nagyjából *A Minden-Titkok versei* kötet után, lassú fordulat következik be a pályán, amelynek során a racionalizálható remények világa odalesz (a Holnap mint értékfogalom átadja a helyét a Tegnap értékőrző attitűdjének), megváltozik a családhoz, a szerelemhez való viszony, s mindennek a poétikai konzekvenciái is megjelennek. Bíró nem a kötetek s azon belül a ciklusok mentén halad, hanem könyvének fejezetein belül próbálja a kiemelt motívumok (fa, ló, templom) és a koncepciója szempontjából karakteresnek tudott ciklusok (ilyen például *Az elveszett családok* című a *Ki látott engem?* kötetből) mentén rendezni időben is a mondandóját. Így egyszerre lesz érzékelhető a kifejtésben a párhuzamosság és a kronológiában való előrehaladási szándék, s ebből olykor kavarodás támad. Természetesen a *minden* igézetében élő Ady egyszerre lineáris és egyidejű érzékeltetéséhez bármiféle értekezés nyelvi eszközei szegényesek, s ez a tény Bíró dolgát is megnehezíti. Az „Ady minden, és mindennek az ellenkezője egy időben” s a folyamatos teljességigény tudatosításának az állandó kényszere adja a könyv azon sajátosságát, hogy miközben a szerző nagyon is határozottan tör a célja felé, el-eltűnni látszik a „vezérfonal”, és a szöveg a tömörítési szándék ellenére néhol bőbeszédű, máshol körülményesen önisméltó lesz (azt például számtalan alkalommal a tudunkra adja, hogy Ady költészetében személyiség és kollektívum – Bíró ezt „fajtareprezentációnak” is nevezi – összefonódott).

E gyarlóságoktól leginkább a két utolsó fejezet mentes (*Élet, Halál, Isten; A sors beteljesedése*). Itt – közelítve a célja felé – a gondolatmenet fegyelmezettebb, a stílus egyenletesebb lesz, s az is kiviláglik, hogy a szerző nagyon pontosan érti – szinte újraéli – a költő élet- és magyarságféltését. A beteljesülő óra, a tragikus hangoltságú sorsérzékelés és az élni akarás küzdelmének az elemzése, amelynek végpontján Élet, Halál, Isten és a magyarság mitológiája összeér egy lefele húzó (történelmi) örvény mélypontján, remek alkalmat ad Bíró Zoltánnak arra, hogy a kószáló szálakat összefűzze, s ne csak az „igazi” Adyt, de egy metafizikai üzenetet rejtő történelmi sorsképletet is fölmutasson. Már az is meggyőző, ahogy a költő „vallásosságát” és a küldetéses élet predestinációs kapcsolatát elemzi igen nagy beleéléssel, az meg egyenesen vacogtató, ahogy az *út, szekér, lovas* motívumcsokor kibontásával rádöbbsen: aligha volt ennek a népnek még egy alakja, aki ennyire tudta volna, mi fog történni bennünk és velünk, emberként és magyarként az elkövetkező időben. Ez annak ellenére igaz, hogy a szerző többszöri nekifutás után sem képes racionális fogalmisággal definiálni a *sors* és a *fajta* szó jelentését (talán nem is lehetséges, hiszen Ady szótárában mindkettő érzéki tartományokat, „szóval nem mondható” tartalmakat mozgat), s hogy a „mindennapi lét fölé emelt erkölcs és szellem” kezdetű gondolat (Bíró Ady vallásosságáról mondja ezt) akár Lukács „nembeliség” kategóriájára is emlékeztethet bennünket.

Nem a kákán is csomókeresés – s főleg nem a hírbe keverés! – szándékával írtam az utolsó fél mondatot, hanem azért, mert úgy gondolom: ha van ennek a könyvnek igazi szellemi előzménye, akkor az a Király Istváné, térjen bár el a két ember – és a két Ady-koncepció – *ideológiai alapvetése* szinte mindenben egymástól. Bíró alig idéz mások munkáiból, a legtöbbet hivatkozott szerző azonban mégis a ma csak utálattal emlegetett marxista irodalomtörténész, kevesebbszer névvel, többször látenszen. A „szélekről támadó személyiségek”, az „antropológiai bizakodás”, az egyik alfejezet (*A forradalom felé?*) bevezetője mind-mind az ismert koncepcióra hajznak, s Bíró az egyik fejezetvégen Király egyik legkedvesebb Ady-versét (*Most már megállhatok*) is idézi. Szerzőnk Király Istvánt – emberi becsületességgel – „Ady életművének egyik legjelentősebb elemzőjének és értőjének” nevezi, különösen ragaszkodik a „mégis-morál” szakszóhoz, illetve annak jelentésváltozataihoz, mondhatnám, világképéből következően e makacs „csakazértis” fölfogásának egyik lényegi eleme lesz. A leginkább „árulkodó” jegy azonban az, hogy Bíró Zoltán könyve is egy „fejlődéstörténeti” üzenetet sejtet.

Csakhogy amíg Királynál a „forradalmár Adynak” kellett „fejlődni”, addig itt a „fejlődés” tárgya nem más, mint a sorstudat kialakulása, a sorssal való viaskodás természetrajza, annak folyamata és beteljesedése, demonstrálván szinte az egész magyar sors történelmet, egy heroikusan erőltetett „mégis”-sel a munka utolsó bekezdésében. Bíró ezt a „fejlődést” és életakarást Ady valamennyi „tematikai csoportján” igazolni óhajtja. Talán ezért kellett – beékelve a Léda- és a Csinszka-szerelem közé – Dénes Zsófiából a „távlatot ígérő, méltó társ” képét megfaragni (bizonyítván mintegy a költő föltámadt család- és otthonigényét, amit majd Csinszka ad meg), noha ezt a tényt a hivatkozott asszonyság emlékezésein kívül legföljebb Ady Lajosné könyve (*Az ismeretlen Ady*) igazolja – amit szintén Dénes Zsófia írt. S talán ezért kellett az utolsó vers (*Üdvözet a győzőnek*) egyetlen szavából – igencsak „királyos” mondattal – arra következtetni, hogy „az egyén sorsa végül is mindig a távozás, a kollektívumé a maradás, az élet folytonossága”, pedig ez – a vers szövegével és körülményeivel – nemigen bizonyítható. Jászi Oszkár november 13–14-én tárgyalt Aradon a román küldöttséggel Erdély sorsáról. A nagybeteg Ady rettegve ült a telefon mellett, e tragikusan dadogó verset – két nap múlva jelent meg a Nyugatban – a kudarc híre vetette ki belőle. Az „üdvözet” szó nem a jövőbe vetett „antropológiai” bizakodás, inkább a halálba induló gladiátorok hangján szólt.

Bíró Zoltán – a hiányosságok és a sorolható vitapontok ellenére – egy nagyon fontos könyvet írt olyan időben, amikor Ady Endre és ügye minden fronton vesztesre áll. A posztmodern alapvetésű dekonstrukciós szemlélet nem szenvedheti azt az alkotót, aki minden idegszálával egységben akarta élni és láttatni a világot, noha annak fragmentumokra szakadását is ő írta meg, mindenki másnál érvényesebben. (Radnóti Sándor el is mondta, hogy nem szeretné, ha manapság egy ilyen agresszív költői attitűd uralná a magyar szellemi életet.) Aztán ott vannak a Fülep Lajos által följegyzett Ady-mondatok: a népben él ugyan a magyarság, de nem érzi önmagában, így nem veszi észre bennem (ti. Adyban) sem. Ady a magyar nemzettudat megújítását e nép hamis, önáltató hazugsággal átszótt önképének a szétzúzásával kezdte. Ma rosszabb a helyzetünk. Rég nem igaz már, hogy a magyarság nemzettudata darabokra szakadt, hogy megromlott. Ennek a népnek ma *nincsen nemzettudata*, se hamis, se semmilyen! Ilyen körülmények között nagy keletje van a tradíciókkal szembeforduló modernizátori nézeteknek, hiszen a közösség bennünk élő múltjának gondjaival való birkózásért nem osztanak sikerdíjat manapság. Bíró ezekkel a jelenségekkel szemben vette föl a kesztyűt nagy elszánással, de mondandója alighanem falra hányt borsó lesz. A „hivatásos” olvasók csak könyvének – sajnos, meglevő – szakmai hiányosságait fogják észrevenni, ahhoz meg eléggé nehezen emészthető a szöveg, hogy „népszerűsítő” olvasmánná váljon. De azért jó, hogy megszületett. Nem az Ady-szakirodalom gyarapodott, hanem jelzést kaptunk: létezik még az irodalomértő versolvasás és az önös célokra túlra is tekintő, felelős gondolkodás. (*Püski, 1998*)